

Kisebb közlések.

Budenz Józsefről szintén szép megemlékezést közölt *Setälä Emil* (mint Hunfalvyról, l. fönt 121). Miután élete rajzát vázolta, tüzetesen jellemzi módszerét és működése eredményeit. Ez a kritikai jellemzés a magyar olvasókat közelről érdekelheti, azért közöljük majdnem egész terjedelmében.

«Mégkisértjük képét adni Budenz vizsgálódásmódjának és annak a hatásnak, a melyet a finn-ugor nyelvészetre gyakorolt.

Ha Budenznek legközvetlenebb elődje, Hunfalvy, tevékenységében sokoldalú volt, Budenz a helyett minden erejét egy czélnek szentelte. Budenz nyelvész volt tetőtől talpig, és soha nem is akart más lenni.

Eljárásában Budenz úgyn. «szobatudós» volt. Nem járt azon népek körében, a melyeknek nyelvét nyomozta, hanem mások gyűjtötte anyag alapján végezte munkáját. Ily módon szerezte rendkívül széleskörű nyelvismeretét az altajiság óriási mezején. Néha mégis volt történetesen alkalmá, Budapesten, élő nyelvmesterekkel érintkeznie; így pl. lappokkal, a kik 1873-ban Budapesten jártak, s egy Vámbéry-hozta tatárral. Finnországban Budenz 1878 nyarán járt; ez az utazás azonban nem volt tulajdonképi tanulmányút. Ez alkalommal egyebek közt Lönnrot Illésnél is járt.

Midőn Budenz Magyarországon működését megkezdte, természetesen nem mutatkozott nagy érdeklődés nyomozásai iránt, másrészt pedig művei nyelvük miatt nem terjedhettek el a külföldön. Leveleiben néha gúnyolódik is e miatt, s e gúnyba talán egy kis keserűség is vegyült. Blomstedt a «Halotti Beszéd»-ről irt könyvét «Hunfalvy Pál és Budenz József uraknak, a magyar Akadémia rendes tagjainak, a híres nyelvtudósoknak» ajánlotta. Ez alkalommal Budenz levelében (1869. VI./4.) ezt írja:

«Meg kell jegyezmem, hogy én hála Istennek nem vagyok a magyar Akadémiában semmiféle rendes tag, s ennek a «parádés-intézet»-nek («parade-institut») megújított szabályai szerint nem is leszek azzá, sőt legkevésbé sem óhajtok azzá lenni. Protestálnom kell a híres attributum ellen is, a melyben legalább per tropum,

mint talán teljesebb, de mindenesetre problematikus anticipatióban, lehetne valami igazság; mert én eddigelé «híres» munkáimat csakis magyar nyelven írtam, s tudvalevőleg a magyar nem tarozik a legolvasottabb nyelvek közé, főképp minthogy, nem számítva talán a politikai hírlapokat, maguk magyar uraimék sem nagy buzgalommal olvassák saját irodalmukat, legkevesebbé pedig a tudományos műveket, noha a magyar nyelvre és rokonaira vonatkoznak is, minthogy az efféle dolog tudvalevőleg nem válik valami nagy becsületére ennek a nagy nemzetnek. Az én magyar műveimnek «hírességéről» tehát nem sokat lehet beszélni, quod erat demonstrandum.»

Más alkalommal, 1870. III. 25-én, ismét így nyilatkozik: «Erősen elhatároztam, hogy munkásságomat egyedül ennek a dolognak, t. i. a mi tudományunk művelésének szentelem, nem törődve a nemzeti nagyképfűsködéssel («prunkmacherei»), a mi itt a szereplő egyének szemében a tudományos intézeteknek (pl. az Akadémiának) legfőbb feladata».

Budenz tanítványainak száma kezdetben nagyon csekély volt. S így érthető, mennyire csodálkozott azon, hogy Blomstedtnek azonnal sikerült néhány hallgatóra szert tennie, még pedig női hallgatókra is. Ez alkalommal tréfásan így ír Blomstedtnek (1870. XI. 20.):

«Kiváló elismerésemet kell Önnek nyilvánítanom, tisztelt barátom. Önnek igazság szerint francia generálisnak kellett volna lennie, hogy oly derekasan sikerül új erőket toborzania. 7 egész ember a magyar előadásokra Helsingforsban, hallatlan! Ha Ön így folytatja, akkor itt Magyarországon nyugodtan tekinthetünk a jövőbe, mert majd azt a tanácsot adjuk a magyar kultuszminiszternek, hogy, ha szüksége (?) lesz «magyar nyelvészekre», megrendelheti őket Finnországból, ezeknek még az a hasznuk is megvan, hogy nem kell nekik előbb finnül tanulniok, a mi Árpád (vagy Toldy szerint Attila) fiainak nincs egészen ígyükre.»

De csakhamar sikerült Budenznek is új erőket gyűjtenie és nevelnie. Tanítványaiból egész iskola támadt körülötte, a kik az ő szellemében működtek s alapeszméit a finn-ugor nyelvészet különféle részeire alkalmazták, továbbá a különféle finn-ugor nyelveket közvetlenül az illető népek körében vizsgálták. Csupán Simonyi, Szinyei, Munkácsi és Halász neveit említjük meg. Az utóbbi években Magyarországon egyetlen egy nyelvtudományi munka se jelent meg, a mely magán ne viselné Budenz hatásának nyomait. Budenz nyelvtudománya csakhamar figyelmet keltett egész Magyarországon, s kiváló tudományos érdemei teljes elismerést arattak. Hogy miként fogták föl Budenz jelentőségét, arra nézve idézzük a «Magyar Nyelvőr» 1883-iki évfolyamából Munkácsi következő szavait:

«Budenz József ezen új arának vezérférfia. Az ő nevéhez

fűződik a legtöbb nevezetes eredmény, melyre összehasonlító nyelvészetünk a legutóbbi húsz év folyamán jutott.... Különösen a «Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár» azon műve, mely, bár nem rendszeres összeállításban, de egybe foglalja mindazon tételeket és elveket, melyeket az újabb magyar nyelvészeti irány alapokul ismer el. Korántsem állíthatjuk, hogy e munka hibánélküli, mert az etymologia igazán sikamlós tér s különösen bő alkalmat nyit hypothesisok föllállítására, melyeknek már természetében fekszik, hogy jó részük idővel érvénytelenné válik. De valamint a gyémántot csak saját porával lehet köszörülni, úgy itt is azon helyzetben vagyunk, hogy a munka fogyatkozásait csakis azon módszer és elvek alapján vagyunk képesek kimutatni, melyeket ugyancsak e munka fejtett ki. Egyáltalában nem a felfedezett végérvényű igazságok quantumát tartjuk Budenz munkássága főérdemének, hanem azon eszközt, a módszer feltalálását, melylyel ilyen végérvényű igazsághoz juthatni. Hiszen a tudomány továbbfejlesztését nem is az eszközli, ki mennél több igazságot derít a napfényre, hanem ki megmutatta, hogyan lehet ilyen igazságokat felderíteni, éppen úgy mint a közéletben nem azt tartjuk valódi mesternek, ki pl. a gőzgéppel mennél több hasznos munkát végez, hanem azt, ki ezen hasznos munkákhoz föltétlenül szükségelt eszközt, a gőzgépet feltalálta.»

Nézetem szerint ezen szavak teljesen megfelelnek a Budenz jelentőségéről való azon felfogásnak, a mely a szakértők között Magyarországon el volt terjedve, nem is szólva a szélesebb körökről. Csak egyetlen egy zavaró hang hallatszott Budenz 25-éves működése idején — Vámbéry heves támadása a magyar nép és nyelv finn-ugorsága ellen. Az 1882. év végén megjelent Vámbérynek «A magyarok eredete» cz. műve, mely Magyarország tudományos köreiben heves vitára adott alkalmat. Budenz feleletére való válaszában Vámbéry Budenz módszeréről igen elítélő szavakat mond, a melyek nagyon ellenkeznek az előbb említett méltatással. Azt mondja, hogy a Hunfalvy-fölhozta hasonlítások után a magyar nyelv finn-ugorságát már-már világosnak látta, csak arra várt még, hogy Budenznek a részletekbe menő vizsgálódása miként fogja majd a dolgot egészen megvilágítani.

«Ezen hangulatban vártam Budenz úr összehasonlító szótárának első füzetét, s képzelje az olvasó meglepetésemet, akarom mondani: keserű csalódásomat, mikor a várva-várt summás bizonyítékok vagyis a magyar nyelv ugorságának ékesen szóló argumentumai helyett túlságosan erőszakolt, minden hangtani törvényvel s főleg fogalmi tekintetben minden logikai összefüggéssel határozottan ellenkező és nevetségessé fajult szövegezéseket találtam! — — —

Hogy módszere igazán megérdemli-e a beléje vetett föltétlen

hitet, — s hogy mi biztos módszernek tekinthetjük-e? Erre nehéz, vagy inkább lehetetlen igenlőleg felelni, még pedig azon egyszerű okból, hogy ezt éppen B úrnak etymologiai eljárása nem engedi meg; mert ezen eljárás nemcsak a múltban, hanem még ma is annyira ingadozó és bizonytalan, s egységes forma és alapelv nélküli, hogy csak fölhevült phantasia láthatja módszernek.»

Hogyan áll tehát a dolog? Egyrésztől azt vitatják, hogy Budenz végleg helyes eredményekre vezető módszert «fedezett föl», másrésztől azt, hogy egyáltalában nincs módszere. Az én meggyőződésem az, hogy mindkét résztől túloztak. Főképp azt kell kiemelnünk, hogy Vámbéry nem az az ember, a ki magas metodikus követelményeket állíthatna föl, mert az ő saját összehasonlító módszere korántsem tudományos. Abban a vitában, a mely Vámbéry könyve nyomán támadt, világosan kimutatták, hogy Vámbéry nem a tudósnak részrehajlatlan mérlegelésével használta anyagát, hanem még némileg javítani igyekezett rajta, hogy az ő nézeteinek igazolására alkalmasabbá tegye. Természetesen szó sem lehet másról, mint hogy magában a földolgozásban, a magyar nyelv rokonságának kérdésében, Budenznek volt igaza, Vámbéry pedig tévedett.

De másrésztől természetesen az is, hogy Budenz módszerét nem tekinthetjük véglegesen helyesnek. Senki sem állíthatja, hogy csak az indogermán nyelvtudománynak mostani metodusa is, a mely az utolsó évtizedek serény munkája folytán jött létre, s a mely a nyelvtudományban tökéletes átalakulást idézett elő, végleg helyes volna. Budenz módszere pedig korántsem volt azon a fokon, a melyet a jelenkor meg szokott követelni az indogermán-ság terén.

Metodikus felfogásáról csupán egy példát idézek taláalomra. Szótárában (509. l.) Budenz a magyar *fél-* és a finn *pelkä-* alakokat egyeztetette a rokon nyelvekben található alakokkal, — s ezek az egyeztetések kétségtelenül helyesek. Egyeztetését a következő magyarázattal okolja meg: «Csak az egy m. *fél-* (*fil-*) van hosszú vocalissal, a többi ugor nyelvekbeli *pil-* ellenében; szintígy m. *él-ni* = f. *elä* stb. Pedig a m. *fél-*, *fil-*beli *é*, *i*-nek állandóságát tekintve, meg azt, hogy a vog. *pil-* is *i*-vel van, mégis azt kell tartanunk, hogy a szónak eredetibb alakja *p*il*il-* volt, vagyis pl. a f. *pelkä*-beli *pel-* e h. *päl-*. Erre nézve figyelmet érdemel, hogy az észben *pelg* (tő: *pelgu* = f. *pelko*) még «versteck»-et is tészen, a mi a *pelga-* (= f. *pelkä-* e h. *pelgä-*) igének a f. *piile-* «sich verstecken, sich verbergen» igével való egybetartozására utal. E szerint a *p*il*il-* h. fölvett *p*il*il-* igének alapjául volna a f. *piile*-beli *p*il**, azaz a m. *föd-*, f. *peittä-*, oszt. *pegde*, *piti* (m. *feteke*), f. *pilve* (m. *felhő*) szók alapjául kimutatott ugor *p*il*g-* «tegere» ige, s csakugyan könnyen érthető, miképen támadhatott ily alapon a «timere» jelentés: t. i. «*fél*ni vkitől» = «elrejtőzni vkitől». Sőt meglehet, hogy a

finn *pelkäü-*, azaz *pelgäü-* tö át van vetve ebből: *pegläü-*, s így még az alapigének ugor *p:g-* alakját tünteti föl).

Tehát az «ugor» tö *p:g-* «fed» volt; ebből lett *peglä-* és metathesisissal *pelgä-*, *pelkä-*. Ugyanazon töből ered még *pei-ttäü*, *pi-llä* és *pi-l-vi*. Hát a bizonyítékok? Miért van az egyik esetben *pei-*, a másikban *pi-*, a harmadikban pedig *pi-* az eredeti *p:g-* helyett? Erre a kérdésre nem kapunk feleletet, s nem is tartotta szükségesnek, hogy feleljen rá. — Hogy más példát említsek, a finn *itää* és *ehtää*, *ehtii* Budenz fejtegetése szerint egy és ugyanazon alapszónak különböző változatai (az alapalak [*j*] *gedä-*). Hasonlóképp az ő felfogása szerint a *kalakse-* alapalak egyrészt a *kalanze-*: *kalaise-*, másrészt a *kalanze-*: *kalanhen*: *kalaninen* soron át fejlődött tovább. S ezen elváltozott *inen-*, *ise-* végű alakok mellett egyes esetekben még megmaradt az eredeti *ks* változatlanul is, pl. *ohjakset*, *tervakset*, *veljekset* stb. Az efféle példák számát a végtelenségig lehetne folytatni, de ez szükségtelen, mert már egyetlen egy ilyen példa eléggé megvilágítja a kutatónak metodikus álláspontját.

Legfőbb kifogásunk Budenz álláspontja ellen az, hogy nézete szerint ugyanazon hang vagy hangsoport egészen különböző módon változhatott el, noha az illető hangok előfordulásának föltételeire nézve semminemű különbséget nem lehet kimutatni. Azt vélte, hogy valamely hangváltozás megokolására elég, hogy az magában véve lehetséges; bizonyítékul gyakran említ olyan hangváltozásokat, a melyek egészen különálló nyelvekben történtek. Továbbá meg kell említenünk azt is, hogy Budenznek nem volt tiszta fogalma arról, hogy a hangváltozások történeti jelenségek, a melyek valamely meghatározott időszakba esnek; a hangváltozások kronológiájának meghatározását Budenz műveiben nem találjuk meg.

A másik főszempont a jelenkor nyelvtudományának módszerében az, hogy megtanultuk világosan fölfogni, hogy közelszem minden egyes alak fejlődött egyenesen genetikusan a régi alapalakból, hanem a nyelvben levő többi alakok mintájára vagy analogiája szerint keletkezett. Budenz e tekintetben is a régi álláspontot foglalta el. Rendszeresen igyekezett olyan alakoknak is régi ugor alapalakjait kutatni, a melyeket természetesebben lehetett volna analogiás alakoknak magyarázni. Nagyon ritkán élt analogiás magyarázattal, s bizonyára nem ismerte el kellőképpen az analogiának nagy jelentőségét a nyelv életében.

Hogy Budenz metodikus álláspontja olyan, a milyen, az könnyen megmagyarázható. Ő Benfey iskolájának alapeszméin növekedett, és sok éven át munkálkodott saját módja szerint, midőn az indogermán tudományban kezdetét vette a módszertani újítás. S a tapasztalat megmutatta, hogy a «régiek» közül igen kevesen tudták teljesen elsajátítani az új álláspontot, vagy pedig megváltoztatni azt az alapot, a melyen mindvégig munkálkodtak.

Ezenkívül még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a finn-ugorság terén, a hol régibb nyelvemlékek oly szűken találhatók, a kronológiai szempont közelségem oly könnyen kinálkozott a kutatónak, mint az indogermánosság terén.

En tehát Budenz munkásságának jelentőségéről más nézetten vagyok, mint Munkácsi. Véleményem szerint Budenz főérdeméül nem a módszert kell tekintenünk, hanem maguknak az egyes kérdéseknek megvilágítását, a mivel a finn-ugor nyelvtudományt gazdagította. De egyúttal azt is el kell ismernünk, hogy Budenz munkája módszertani tekintetben is nagy előhaladást tanusít az őt megelőző finn-ugor nyelvészekéhez képest. Azon eszmékből, melyeket Budenz «Szóegyezések» cz. munkájához irt bevezetésül, kiténik, hogy a nyelvelet fölfogásában messze fölülmúlta sok elődjét. Ő volt az első, a ki a tisztán hasonlító állásponton fölülemelkedve kutatni kezdte a finn-ugor alapalakokat; igaz ugyan, hogy ez a munka nagyrészt igen korai volt, míg a kisebb nyelvcsoportok történetét meg nem vizsgálták, de a kezdeményezés mindenesetre Budenz érdeme marad.

Budenz munkásságának jelentőségét a finn-ugorság terén Curtius és Schleicher indogermán munkásságához hasonlíthatjuk. Ha Curtius és Schleicher rendszeréből mai nap már nem is sok maradt fön, mindamelllett ez szolgáltatta az elkerülhetetlen átmenetet az új rendszerhez. Ha Budenz finn-ugor építménye nagyrésztben megdőlt is, a romok között bizonyára igen sok alkalmas kő található, a melyeket az új épületbe is bele lehet illeszteni. Szótára és alakтана a jövőben is nélkülözhetetlen segédeszközei lesznek a finn-ugor kutatónak, a minthogy az ezután következő vizsgálódás bennök hatalmas munkát talál készen.

Mindenkor maradandó becük lesz Budenz műveinek leíró és philológiai oldalukat tekintve. A Budenz műveiben található tényleges ismeretek mindig föltétlenül megbízhatók, mert csaknem pedáns pontossággal dolgozott. A leíró monografiák teszik sok tanítványának is főerejét.

Ha Budenzet Ahlquisttal összehasonlítjuk, azt mondhatjuk, hogy a nyelvi dolgok fölfogásában bizonyos fokig ugyanazon állásponton vannak, ha mindjárt Ahlquistnak nem is volt olyan széleskörű nyelvészeti alapja, mint Budenznek, s ha mindjárt Ahlquist általában nem is emelkedett fölül az összehasonlító állásponton. Ahlquist működése azonban több oldalú volt, kiterjedt olyan dolgokra is, mint a művelődéstörténet és a nyelvhelyesség, a melyeket Budenz mellőzött. Ahlquist máskülönben vizsgálódásában annyira elszigetelte magát, hogy Budenz iránya egyáltalán nem volt rá hatással. Egy ízben Donner összehasonlító szótárát bírálván, Budenz szótáráról is bírálatot mondott. Budenzét a kettő közül föltétlenül jobbnak ítélte, de mindamelllett tesz egynehány általános

észrevételt, s azt állítja, hogy Budenz «az egyes kérdésekben gyakran kőbe vágja a fejszéjét.»

De bármi kifogást tegyünk is, Budenz Józsefnek mégis halhatatlan érdeme, hogy úttörő munkássága által a finn-ugor nyelvtudomány a szó szoros értelmében finn-ugorra alakult és fölvette körébe a tudomány legszélsőbb kérdéseit is. Működésével a finn-ugor nyelvtudománynak jövőjét is megalapította Magyarországon, mert érdeklődést keltő erejével egész iskolát teremtett maga köré, a mely folytatni fogja az ő művét. S ha ez az iskola megtartva mindazt, a mi Budenz irányában helyes, s egyszersmind fölszabadulva Budenz tekintélyének nyomása alól, a mai nyelvtudomány követelményeinek színvonalára helyezkedik, bizonyára nagyban elő fogja mozdítani a finn-ugor nyelvészetet.»

Zürjén és votják szóegyezések. — 1. Zürjén *kor*, rinde⁴ Castrén, Wiedemann. A MUSZ-ban nincs benn, pedig bátran helyet foglalhat a magy. *kéreg*, fn. *kärnä*, l. *kar*, vog. *kër*, oszt. *kār*, mord. *ker*, cser. *kür* mellett. A votjában is megvan *kur* alakban (Wied. ZSz. 49. l. stück baumrinde). Zürj többeli *o*-nak, mely mellett a votjában *u* mutatkozik, a magyarban nem egy esetben magas hang (rendesen *e*, *ö*, *é*) felel meg. — V. ö. z. *kos*, v. *kus*, m. *köz* | z. *kor*-, v. *kur*-, m. *kér* | l. még m. *kell*, *fej*, *fészek*, *fél*, *le(sz)*, *lép* milz, *lélek*, *éj*, *esküszik*, *él*.

2. Votják *puli*. A MUSZ-ban votják *puli*- elmaradt zürj. *pol*- mellől a «fél» (timere) czikkben. A jelentés mindkettőnél ugyanaz: *pulini* = sich fürchten, sich scheuen, sich schämen. (Wied.: Z. Sz. 518.) — Alakját tekintve v. ö. az előbbi czikknek végét.

3. Zürjén *čup*-. Zürj. *čup*- (anhauen, ankerben, einschneiden machen, behauen, hauen; l. Wied.: Z. Sz. 370.); votj. *čupi*- (anhauen, einkerben; u. o. 541.) teljesen megfelel a magy. *csap* igének. — Tekintetbe veendő: 1. hogy zürj.-votj. szókezdő *č* (*č*)-nek a magyarban is *cs* felelhet meg; mint: v. *čelekt*-, *čelekjan*, m. *csillog* | z. *čepled*-, m. *csíp* | z. *čukör*, m. *csukor*, *csokor* | z. *čün*-, v. *čond*-, m. *csün*; — 2. hogy mind a zürjében, mind a votjában *u* a tőhangzó, mely esetben a magyar nyelv mély hangot és sok esetben éppen a hangot mutat; z. *kul*-, v. *kujal*-, m. *hagy* | z. *ku*, v. *ku*, m. *ha*, *hány* | z. *kul*-, v. *kul*-, m. *hal* (sterben) | z. *šur*, v. *šur*, m. *szarv* | z. *tulis*, v. *tulus*, m. *tavas* | z. *ňul*-, v. *ňul*-, m. *nyal* | z. *pu*, v. *pu*, z. *purt*, v. *purt*, m. *por* | z. *vur*-, v. *vur*-, m. *varr*; — m. *fa* | 3. hogy zürjén-votj. szóközépi (vagy szővégi) *p* a magyarban is *p*; z. *čepled*-, m. *csip* | z. *šapik*, m. *csépp* | z. *söp*, *sep*, v. *sop*, m. *epe* | z. *lop*, v. *lup* (l. Wied.: Z. Sz.; a MUSZ-ban így: *lub*), m. *löp* (Milz) | v. *lip*-, m. *lep*.

A zürj. *čup*-, *čup*- családja: *čup*- bezeichnen, anhauen (izs.), *čup* zeichen (izs.); *čupöd* anhaulung, kerbe, einschneitt stb.; —

čapkal-, (v. sz. p. i.) werfen, schlagen, (i.) ergreifen, packen, *čapki-* id. stb. (vö. *bak* és *buk* schimmel, rost, *laz* és *luz* schulterüberwurf der jäger; így *baka* és *buka*, *jaža* és *juža* stb.); — *šupki-* werfen, schleudern, wegwerfen (vö. *šamir* és *čamir* handvoll, *sir* és *čur* maus, ratte, *šural* trocken, welken, és *čural-* erstarren, absterben).

A votj. *čupī-* családja: *čapet* einschnitt, kerbe (= zürj. *čupöd*); *čapi-* schlagen, hauen; *čapti-* schlagen, verwunden (= zürj. *čupöd-*); *čapki-* schlegen, in die hände klatschen).

4. Zürjén *ku*: haut, fell, balg; votj. *ku*: haut; *pu-ku* rinde, (magy. *fa-héj*). — Ha tekintetbe vesszük a zürj. votj. *šu-t*, mely a magyar *száj*-nak felel meg, a zürj. votj. *ku* magyar megfelelőjének a *haj*, *héj* szót kell tartanuuk, annyival is inkább, mert 1. zürj. votj. többeli *u*-nak a magyarban nagyobbrészt a (*á*) felel meg (l. a *čup-* czikkben); 2. a zürj. votj. a szók végét különben is erősen koptatja (vö. z. *ma*, v. *mu*, m. *méz* | z. *va*, v. *vu*, m. *víz* | z. *ki*, v. *ki*, m. *kéz* | z. *šo*, v. *šu*, m. *száz* stb.; — v. ö. továbbá z. v. *mus* m. *máj* | z. *gos* m. *háj*).

VASVERŐ RAJMUND.

A vogul-osztják 2. személyrag -n alakja Budenz véleménye szerint (NyK. XXII. 260.) eredetibb -nd végzetnek kopása: *kwolén* (házad) e h. való: **kwolénd*. E magyarázat ellen világosan szól az a tény, hogy e nyelvekben az -nt (régebben esetleg -nd) szóvégzet igen gyakori (v. ö. pl. éjsz. vog. *χānt*: had, *kēnt*: sapka, *lunt*: lúd, *rünt*: rügy, *kant*: harag, *sünt*: szád, torkolat, *vant*: falka, *mōnt*: vajha; előbb; *χūnt*: háti batyu; *pānt*: sík | osztB. *kant*, *lunt* id. *jont* hegy, él, *lant* gabona, *pant* nyom stb.) s a mennyiben egyes nyelvjárásokban hangváltozásnak van kitéve, ott nem a -t (*d*), hanem éppen a nasalis enyészik el (v. ö. pl. alsó-lozvai *sət* szád, *ket* sapka stb.). Fölösleges is ezen -nd — -n hangváltozás fölvétele, hiszen az egész vogulságban s az osztjákban is a 2. személyű névmás *n*-es kezdetű: éjsz. vog. *nañ* te, *nēn* ti ketten, *nan* ti | közép-lozvai: *nāu*, *nān*, *nān* | alsó-lozvai *nāi*, *nān*, *nān* | kondai *nāi*, *nēn*, *nān* | pelimi *nāi*, *nēn*, *nan* | tavdai *nou*, *nēn*, *nān* || osztB. *neñ*, *nen*, *nañ* | déli osztj. *neñ*, *nin*, *neñ*.

Nézetem szerint nem fogadható el a -nd — *n* hangváltozás magyarázata a zürjén *setan* «adsz»-féle alak -n személyragjára nevezve sem. Hiszen a zürjénben az ilyen -nd hangsoport egyébként következetesen *d*-vé szokott egyszerűsödni, a mint a votjákban az említett alak megfelelője tényleg: *šotod*. Budenz a -nd—*n* hangváltozáshoz hasonlónak mondja zürj. *zīn*=votj. *zīñ*=magy. *szag*, zürj. *pon* (vég)=votj. *puñ*=vog. *puñk* (fej) hangmegfelelést; ámde ez esetekben a zürj. *n* nyilván csak az *ñ*-nek változata s nem *ng*-nek kopása. Az *ñ*—*n* hangváltozás általános pl. az oszmanliban szemben a keleti törökséggel s hogy a zürjénben is csak ugyanez esetel van dolgunk, bizonyítja a *pun*-nak *pum* változata, mely olyféle

másirányu hangbeli fejlődése a *puñ*-nak, mint pl. szarapuli votj. *bam* «arcz» a kazáni votj. *bañ*, szarap. votj. *puñit* a kaz. votj. *puñit* alaknak.

Úgy hiszem csak ilyen *ñ* (*ng*) — *n* hangváltozás fejleménye a zürj. *n* 2-ik személyrag is, mely e szerint *-nd* személyrag (votj. *šoto-d*) + *g* nyomatékosító maradványa volna. Ez a *g* nyomatékosító kimutatható az 1. és 3. személyben is: praes. egy. 1. szem. *seta* (votj. *šoto*) a tagadó igének 1. személyű *og* (votj. *ug*) alakjában mutatkozó *g* végzet kopását mutatja (*seta* = *seta'* = *setag*; v. ö. magy. *tudo-k*); praes. egy. 3. szem. *setas* és *set ö* (votj. *šotoz* és *šotä*); v. ö. a votj. tagadó igének praes. egyes 3. személyű *ug* alakját s a magy. 3. személyű *-ik* (*lak-ik*) végzetet.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Kutya s más magyar kutyanevék. Budenz hagyatékából a NyK. tavalyi kötete egy cikket közöl, mely a czimbeli szónak ugor eredetét tekintettel némely újabban észrevett szláv és lett adatokra (keleti-orosz *kula*, dim. *kuška*, *kušonok* kutyakölyök, kis kutya, *kušut* kleiner hofhund, lett *kutsa* hündin) kétségbe vonja. Meg kell jegyeznem e cikkre általában, hogy Budenz azt már jó régen megírta; de közzé nem tette, mivel — mint tőle személyesen hallottam — nem volt eléggé határozott ott kifejtett nézetében. S erre volt is jó oka: hiszen a *kutya* szó másai szélteben el vannak terjedve az ugorországban, ilyenek: éjsz. vog. *kūtuw*, közélplovvai *kutu kutya*, votj. *kuča-pi* kutyakölyök, zürj. *kici*, mordÉ. *kuška*, mordM. *kuču-lefks*, észt. *kuts*, *kutsik*, liv. *kuški* id. E mellett lehet a csekély elterjedtségű orosz *kula* ugor eredetű jövevényszó a minők igen nagy számmal mutathatók ki az éjszakkéleti orosz nyelvjárásokban (l. Weske Miklós könyvét: Славяно-Финскія культурныя отношенія. Казань, 1890.)

Föltűnő a *kutya* szónak egyező párja némely kaukázusi nyelvben, mint: avar *khuča*, *quaži*, cserkesz *zabzu*, *zabze*, kabar *zabze* «hündin» (v. ö. *huj-hoj* hund).¹⁾ Ezekből az láttzik, hogy a *kuvasz* szó etimologikus összefüggésben van a *kutyá*-val s hozzá úgy viszonylik, mint a *ravasz* «vulpes» a dim. *-ka* képzővel alkotott *róka* (**rav-ka*) szóhoz; v. ö. ez utóbbiak megfelelőit: finn *repo* róka, lp. *repe*, észt *rebase*, cser. *rebež*, *rövöž*, mordÉ. *rives*, zürj. *ruč*, votj. *žiči* id.; osztlrt. *räba* zottiger hund. — A *kutya* szó megfelelő másainak hangbeli analogiája mutatkozik a magy.

¹⁾ V. ö. még a kaukázusi nyelvekből: avar *gučuk*, thüs *kac*, kumük *kučei*, welp', kürin *k'ič* hund, *k'ac* hündin; továbbá örmény *k'ac*, weibchen der hunde u. anderer tiere, auch 'cagnolino', mindez Kuhn Zeitsch. XXXII. 86. — S. Zs.

atya szó rokonságában: osztlrt. *ata* vater, mord. *ata* alter mann, greis; *ataj* schwiegervater, cser. *áci*, *ata* pater (l. MUGSz.).

Ezek szerint a magyarban az «eb» állatfajnak öt elnevezése vezethető vissza ugor eredetre, jelesen:

1. *eb*: éjsz. vog. *āmp*, középlozv. *oāmp*, kondai *oāmp*, tavdai *āmp* | oszt. *āmp* id.

2. *agár*: *) éjsz. vog. *ākér*, pelimi *oāker*, középlozvai *qker* kicsiny házi eb (маленькая господская собака); Reguly jegyzeteiben: *agar* od. *akar* kleiner haushund, zimmerhund; szigvai *ári* nőstény eb | osztB. *akar* russischer hund mit langen ohren, *ōri* hündin (Ahlq.) Hasonló hangbeli megfelelések: magy. *igaz*: cser. *vik*, finn *oikea* rectus | magy. dim. *-k* = ugor *-k* | magy. *sekély*, *csékély*: lp. *coke* vadum | magy. *apa*, *aba*: vog. *āplē*, *āpēris* nagyapa | magy. *ip*, *ipa*: vog. *up*, cserM. *oba* | magy. *napa*: vog. *gnip* stb.

3. *fene* (kocza-fene Nyr. VII. 94.): l. MUGSz. adatait, melyekhez még sorakoznak: votj. *puni*, *pēnē* eb és zürj. *pon* id.; továbbá a megfelelő szamojéd alakok.

4. *kutya*; 5. *kuvasz*, l. föntebb.

Török eredetűnek vehető a *kopó*, melynek megfelelője mutatkozik az oszmanli *köpek* «hund» szóban olyféle hangmegfeleléssel, mint magy. *szúnyog* a köztörök *sōnek* «légy» szóval szemben. — Kétes származásuak: a *vizsla* (= orosz *выжля*, lengyel *wuzel* stb. NyK. XXII. 411. l.), továbbá *komondor* és *szelindek*.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A kondai vogul evangélium *núte* szava. Igen helyesen vette észre Budenz (NyK. XXII. 414.), hogy a Popov-féle vogul evangéliumfordításban található *núte* nem «-nál, magában» értelmű, mint Hunfalvy sejtí, hanem ezt jelenti: «einander = einer den andern, unter einander stb.» Jegyzeteim között hamarjában a következő két igazoló példára akadtam: *molti núte sēmtajtsēt, ań jql-šōplēst* прежде сердились, теперь смирились: előbb egymással szemben (egymás közt, egymás iránt) haragudtak, most kibékültek (lecsendesedtek) | *núte lált-pēsi ronlá* дру́д противъ дру́жа сидятъ: egymással szemben ülnek. | *ēkw'-qńsuz* *nóuté loqyata* az öreg asszony és ember egymással beszélgetnek (Vog. Népk. I, 166.). Ez a *núte* adverbium a *-te* locativus raggal van alkotva; másféle alakjait már régebben közöltem a középlozvai nyelvjárás leírásában (NyK. XXII, 22.), melyekből kitűnik, hogy töve *now-* (*ńuo*), *ńuw-* személyragozható is: *mink jērptajtimēn* *ńow ā m-p ēš* мы любимся между содой: mi szeretkezünk egymással (egym. között; *pēs* tkr. «csipő», átvittén: «oldal; mellett») | *tin jērptajtiji* *ńow ā n-p ēš* ők szeretkeznek egymással.

*) Vö. a hasonló avar és kirgiz szókat fönt 119. S. Zs.

Másféle, még pedig okhatározói jelentéssel és *-né* raggal jelentkezik ez adverbium a következő példákban: (kondai) *mō esérēm nō un é pali vszlēs* земля отъ морозу раскололась: a föld a hidegtől (b. mi a t t) meghasadt | (középlözvai) *pašém nō un é hkazertaum* отъ дыму горчить горло: a füsttől ég (csipődik) a torokom | *khōp saγ-nō un é pal-khōlpēs* a ladik a nap hevétől (отъ жару солнца) meghasadt. Összevetve az előbbi csoportbeli példákkal az utóbbiakat, alig foghatjuk föl másképp az okhatározói jelentés fejlődését, mint ezen értelem alapján: «egymásra való hatásából».

Már Budenz utal rá, hogy a vog. *nūte*, *nouné* szabályos osztják megfelelője: *nula*, *nul* (Ahl.) «gegenseitig, gegeneinander» s kérdése, hogy nem sorakoznak-e ezek családjához a magy. *-nál*, továbbá a *-nól*, *-ni*, *-nott* ragozások is (l. a szókezdő *n—n* váltakozásra MUGSz. 387. l.), ily alapértelem fölvételével: «egymás mellett, mellől» stb.?

Hunfalvy azt sejt, hogy a déli vogul *-nuw* (kond. *-nōn*: *elē-nōu* távolabb) fokképző is összefügg a tárgyalásban levő *nute* adverbiummal. Ez könnyen lehetséges, tekintve, hogy a comparatio két tárgynak «egymással» való egybevetése: *tit khul jāni-nōu* ez a hal «nagyobb», tkp. nagy «egymáshoz vetve v. hasonlítva».

MUNKÁCSI BERNÁT.

Egy «epe» jelentésű szó az ugor nyelvekben. Vasverő Rajmund e folyóiratnak XXI. kötetében (45. l.) több tekintetben tanulságos cikket közöl e czímen, melyben kimutatni törekszik, hogy a «zöld» és «harag» jelentésű zürj. *vež*, votj. *vež*, továbbá a finn *viha*, lapp *vašše*, vogK. *ōši* «harag, irigység» szók mindannyian eredeti etymonjuk szerint «epé»-t jelentenek s a vog.-osztj. *vošrēm* «epe» szó előrészével egyeznek. E nézethez kívánok e helyen néhány észrevételt csatolni.

Tudvalevő, hogy mint általában a testrészeknek, van az «epé»-nek is egyező speciális szava az ugor nyelvekben, melynek alakjai a finn *sappe*, mord. *sāpā*, zürj. *sep* votj. *sep*, osztB. *sip*, cser. *šekš* s a magy. *epe*. A MUGSz. ezen adataihoz sorakoznak a tavdai vogul *tēp epe* (жельць), éjszaki vog. *tāp*, kondai *toāp*, pelimi *toap* «medveepe»*), melyekből kitétszik: 1. hogy az idézett nyu-

*) A medveműnyelv és medveénekek gyakran őriznek meg meg elavult szókat és formákat, melyek esetleg igen becses adatok nyelvhasonlítás és kulturtörténeti szempontból. Ilyenek pl. a vog. *awa* «medvefej», mely nyilván összefügg a jutak-szamojéd *aera*, *ñaeva* «fej» szóval | *ūnt-uj* «medve», melynek előrészét a vogulok megmagyarázni nem tudták: de megfejtik a magy. *vad*, *vadon* s

gati ugor alakok s szókezdője eredetibb *t*-nek elváltozása; 2. hogy az «epe» közugor nevének meg van maradványa a keleti ugorországban is, a hol ennél fogva a *vošrém* «epe» jelentésének eredeti volta nem szükségképpen bizonyos.

Ez utóbbi kétségünkben megerősít bennünket a *vošrém* (kondai *vošérém*, pellimi *vašerém*) dialektikus mellékalakjai, jelesen az alsólozvai *kwašerém* és középlozvai *kwašermä* «epe», melyek végzetükkel egyetemben szembetűnően egyeznek a magy. *keserü* (*keserv-es*) szóval. Jelentés tekintetében ez utóbbinak szorosabb megfelelői a középlozvai *kwašértaxti* «keserűnek érzik» és kondai *kwaškértaxti* «savanyúnak érzik (кислымъ пахнетъ)», melyeknek *kwašér* (= finn *kathera* keserű) alapszavához képest a *kwašérém* nyilván csak az ugor *-m* diminutívummal alkotott képzés (l. Ug. Alakt. 250).

Ezek szerint *kwašerém* és *vošrém* olyan hangalaki változatok, minőket Budenz a MUGSzótárban a magyarra nézve az *üres, vörös* (=vog. *kiwriñ*) czikk alatt mutatott ki, s hogy alapjelentésük tényleg «keserű», világosan kitetszik abból, hogy az éjszaki vogulban van *vošértaxti* «keserűnek, csípősnek, savanyúnak lenni» ige (*përës vošértaxti* пещецъ горкiй, a bors csipős | *avés rit saka sawés, vešértaxti* квасъ очень кислый сталь, горко; a kvász igen meg-savanyodott, csipős. | Reguly jegyzete közt is van: *vošértaxht gorko*).

Ezzel, mint kártyavár omlik össze sok mindenféle hipotézis, melyet a czikkirő a *vošrém* szó családositása alkalmával fölállít. Mindenelőtt kitetszik, hogy a *vošérém* nem így taglalandó: *vošérém*, hanem mint a *vošértaxti* képzésből következik, így *vošéré-m*, tehát elesik Budenz föltevése is, hogy a *-rém* végzet = ugor *lēm*, finn *lieme* «lé», mely különben is *lām*, *loqm* alakban s «hallé» jelentésben ismeretes a vogulban. Elveszvéen az «epe» etimon, nincs alapja a zürj.-votj. *vež, vož* «zöld, sárga» szókkal egybe-hasonlításnak, melyeknek e jelentése más fogalomból*) is fejlőd-

főképpen az osztB. *ünt, vönt* «erdő», melyen szerint tehát *ünt-uj* = «erdei állat» | Fontos adatok az efféle fémnevek: *kami āln, šopér āln, šēs vaj*, melyeknek pontos meghatározása még a jövő feladata.

*) Íme részemről is egy hozzávetés. Tekintve, hogy az ugor nyelvekben az egyes színek jelzésere csak gyér számban akadnak valódi elnevező szók (mint pl. magy. *szür-ke, szölke* = oszt. *sur grau*, lp. *čuorkok*, zürjP. *žor id*. | *ősz* = cser. *ošo*, mord. *akša*, zürj. *ježid* albus), hanem ren'esen vagy idegen szók (mint pl. magy. *kék, sárga, zöld, barna, tarka*), vagy körülírások (mint fehér = «világos», fekete = «sötét», veres = véres, vog. *vīrīr, kēlp* = «veres» és «vér»; *nār aspā* = «zöld» és «friss fűszínű»); nagy valószínűséggel föltehető, hogy a zürj. votj. *vež, vož* «zöld, sárga» szó

hetett. Kétes a finn *vihoitta*-zöldelleni, tenyészni, virulni, *vihanta*-id., *vihakka* dúsan tenyésző, virágzó, lombos szókkal való egyezésük is, minthogy ez utóbbiak alapszava nem okvetlenül «zöld», hanem lehet bár «virulni, tenyészni, díszleni» stb*.) A zürj. *vez*, votj. *vož*, finn *viha*, lapp *vašše*, vogK. *ōsi* «harag, gyűlölet» egész külön jelentésében egységes szócsalád, melyek további etimológikus kutatása esetleg szintén «keserű» alapjelentésre vezethet (v. ö. középlov. *ōssēn* keserű, kondai *ōsiñ* savanyú, melyek mellett a magy. *acsarogq-* «grimmig sein» a *vošertayti* «keserűnek lenni» képzésre emlékeztet).

Czikkéhez csatolt utójegyzetében Vasverő a vogK. *ō-* hitelességét vonja kétségbe. De noha följegyzésének alakja hibás (s ilyenek általában a Popov- és Ahlquist-féle közlések), mégis van biztos alapja az adatnak. En ez ígét így hallottam a Konda mellékén: *ōs-*: *tāu tarját ōsřilam* на ero cepжyць, ő reá haragszom. Ebből *ōsi* «harag»: *jāni ōsi āñsi sēmätät qm moqsēm* гнѣвъ у него большой на меня, nagy haragja van szívében irántam. További képzések: *ōst-*, *ōštept-*: *tāu qm tarjem ōstēs* онъ осердился на меня, ő reám megharagudott | *nāi vėl ōšteptelēn tāutām!* ты его не сердит! te ne haragítsd föl őt. A pelimi nyelvben is van: *ōsitāli* сердится, haragszik; *ōssiñ khqř* сердитый, haragos.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Arany János mint nyelvész. Balassa J. az Egyet. Philol. Közl. XVII. 328. l. dolgozatot közöl Aranyról, mint nyelvészről, s ennek alapétele (minthogy a bevezetésben is, a befejezésben is mondja, 328. ill. 339. l.) az, hogy Aranyt első sorban szerkesztői foglalkozása ösztönözte nyelvészkedésre, bár különben is kedvvel foglalkozott a nyelvhelyesség kérdéseivel. Minthogy Arany kiismerésére nézve nem mindegy, hogy miből mily mértékben magyarázzuk e vagy ama tettét, legyen szabad megjegyeznem, hogy az én nézetem szerint őt első sorban költői munkássága kényszerítette arra, hogy fegyverét, melyet forgatott, szegről végre

is csak valamilyen körülíró elnevezés lehet. S e színek jelzésére alkalmas tárgy lehetett a réznek zöldbe és sárgába játszó régibb formája a bronz, mely fémeket ismertek már a közös együttlét korában is az ugor nepek. A réznek, illetőleg ma általában az ércznek (vasnak, pénznek, ezüstnek) vogul-osztják neve: *vax*, *voz*, mely diminutív képzéssel megvan a magy. *vas* «eisen» (régebben nyilván: réz vagy bronz jelentésű szóban), finn *vaske*, lapp *vešk*, *viěšk*, *veikke* szókban is (l. Ahlquist: *Culturwörter* 65. l.). Ez utóbbi alakoknak mása lehetne a zürj. *vez*, votj. *vož* s talán a cser. *užárge* «zöld» szónak is alaprésze.

*) De vö. a finn *viheriä*, *viheri*, *viherä* szókat, melyek csakis zöldet jelentenek.

S. Zs.

minden csinjával együtt kiismerje. Szinte természetes, hogy Arany, ki műfajainak elméletétől személyeinek korviszonyaiig mindent oly alaposan és ügyszólván szakszerűen átbuvárolt, nagy gondot szentelt azon tudománynak, mely nem csak valamely versében vagy egy-egy műfajban, hanem egész pályáján mindig nagy hasznára volt. S valóban, ha költői céljára nem kellett volna, aligha irogat pusztán a *magá használatára szánt* nyelvészeti jegyzeteket, s nem mondta volna, hogy éppen olyankor éri a hiteles magyar «ornata syntaxis» hiányát, mikor egy-egy költői gondolat megfelelő nyelvi formáját keresi és sejtí. Egyébiránt Aranynak saját nyilatkozatával is hebizonyítható (Balaassának e nyilatkozat, úgy látszik, kikerülte a figyelmét), hogy ő sokkal régebben foglalkozott nyelvészettel, mintsem szerkesztő lett volna, és költői szükségből tette ezt. Ot évvel szerkesztői föllépte előtt, 1856. szept. 4-én, írja Nagy-Szalontáról Erdélyi Jánosnak (l. Erdélyi: Pályák és Pálmák 494. l.), hogy «A nyelvtani vétségeket — többnyire — elismerem: de kevés van azok közül, a mi nem *szándékosan* jött volna be Aztán legyen meggyőződve kegyed, hogy «bár nem küzdöttem is a nyelvért» tudom tisztelni annak szabályait, és *sokkal többet foglalkozom velők, mint némely ember gondolná*; de más részről a költeményeket nem szoktam nyelvtani gyakorlatoknak tekinteni, sőt oly merész reményeim vannak, hogy lesz idő, mikor az euphonia kedvéért kell engedni a nyelvtan merevségének, s versben legalább nem írjuk *keressz, nézzsz* stb. s egyéb nyelvtörő szabályosságokat».

Ebből egyúttal az is világos, hogy Arany Jánost mint nyelvészti nem csak megírt czikkeiből s esetleg tanári működéséből lehet megismerni, hanem műveiben is nagyon sokat találunk, a mit nyelvi tanulmányainak s ennél fogva nyelvészeti tudásának és nézeteinek, nem pedig eredeti nyelvérzékének kellene betudnunk. S valóban hálás, bár nem könnyű feladat volna Arany nyelvét oly behatóan tanulmányozni, hogy erre a kérdésre is megfelelhessünk s nyelvészeti gondolkodását egészében szemlélhessük.

KALMÁR ELEK.

A francia akadémia helyesirási reformja. A francia akadémia az ő szótára új kiadását tervezi, s ez alkalommal a szótári bizottság a helyesirás egyszerűsítését javasolja. Gréard, a bizottság előadója, ki-mutatta, hogy a fr. akadémia a szótárnak minden kiadásában változtatott egyetmást a helyesiráson, hogy a következetlenségeket elkerülje; most tehát tovább kell haladnia az egyszerűsítés útján. A bizottság javaslata tíz pontban a következő indítványokat fejtí ki s okolja meg:

1. Nem kell nagy betű az ilyenekben: la *Bourse* de Paris, François I-er le *Père* des *Lettres*, le *Mécène* des poètes (holott már eddig is *mentor*-t irtak) stb.

2. Nem kell visszaélni a kötőjellel; ez csak bizonyos esetekben alkalmazandó, pl. ha kötőszót vagy más viszonzót helyettesít: *un dictionnaire français-latin* (= *français et latin*), *trente-trois*, *timbre-poste* (*t. de poste*); továbbá szoros összetartozást kifejező kapcsolatokban: *un aveugle-né*; rokonsági nevekben: *beau-fils* stb. — Ellenben *contrecoeur*, *portepolme*, s másfelől *arc en ciel*, *tête à tête*, *c'est à dire* stb. kötőjel nélkül.

3. Szűnjön meg a hajtott ékezet használata egészen (tehát *dévou-*

ment, assidument stb.). — A tompa és hajtott ékezet használatában szűnjenek meg a következetlenségek (pl. ne írják, mint eddig, *avènement*, de *évènement*, *rebelle*, de *rébellion* stb.). — Maradjon el a hiányjel az állandó összetételekből; tehát *entracte*, *entrouvrir*, *presqu'ile* e. h. *entr'acte* stb.

4. Az idegen eredetű szók francziásan irandók; tehát valamint már eddig is az angol *shawl*, *check*, *roastbeaf*, *beafsteck* helyett azt írták *châle*, *chèque*, *rosbif*, *bifteck*, úgy francziásítsák meg a többi idegen szókat is, minők *break*, *spleen*, *meeting*, *speech* stb. (tehát *brec*, *spline* stb.) — a helyett, hogy a tanulót avval kelljen terhelni, hogy az angol olvasást is megtanulja. Érdekes itt az okvetés: «Mihelyt valamely szóra szükségünk van, mihelyt elfogadjuk, nem cselekszünk-e okosan, ha «alávetjük a mi géniuszunknak», mint Fénelon kívánja, vagyis ha inkább naturalizáljuk kiejtésünk szerint a mi rendes betűnkeket, mintsem hogy rendetlen írással lopózzanak be, b a r b á r r a l, mint Montaigne mondta.» (Hivatkozik még az olyan latin eredetűekre, mint pl. un *aparté* e. h. un *a parte*.)

5. Mellőzendő a hím- és nőnem megkülönböztetésében való következetlenség és szórshálasogatás, mely szerint azt írták eddig *une demi-heure*, de *une heure et demie*, *nu-tête*, de *tête nue* stb.

6. Az *y* helyét lehetőleg *i* foglalja el, s valamint már eddig is írták *analyse*, *chimie*, *giratoire*, *cristal* stb., úgy írják ezentúl *Silvestre*, *tipe*, *hyperbole* stb. — A *j*-hangú *y*-t *i* helyettesítse: *baïadère*, *maïonnaise* stb., mint *faience*, *naïade* stb. (a következő kiadásban aztán, úgymond, az *i* helyébe egyszerű *i*-t lehet tenni: *baïadère*, *faience* stb.) — A fölösleges magánhangzók maradjanak el az ilyenekből: *soeur*, *boeuf*, *aout*, *paon*, *ocuménique* (tehát *seur*, *beuf*, *out*, *pan*, *écuménique* mint *économie*) stb.

7. Az *rh*, *th*, *ch*-ból maradjon el a *h*: *rétorique*, *rinocéros*, *astme*, *artrite*, *tésauriser*, *cronologie*, *anacronisme*, *polytechnique*, *psychologie* stb. mint «az olaszok és spanyolok írják *Cristo*, *cristianismo*, *cristianesimo*, pedig nyelvük közelebb áll a közös forráshoz.»

A *ph* helyett mindig *f*-et írjanak, mint a többi román népek: *alfabet*, *blasfème*, *filosofie* stb. (mint már eddig is: *fantaisie*, *flegmatique*, *faisan* stb.)

8. Szűnjenek meg az eddigi következetlenségek a rokon eredetű vagy rokonalakú szók írásában, minők *raisonner* és *résonance*, *siffler* és *persifler*, *bonhomme* és *bonhomie*, *allonger* és *alourdir*, *confidentiel* és *artificiel*, *je jeterai* és *j'achèterai*, *il appelle* és *il ensorcele* stb. stb.

9. A folyó-cselekvésű igenévnék — akár melléknévül, akár főnévül szerepel — képzőjét mindig *ant*-nak írják, tehát *présidant*, *équivalent*, *excédant* stb., soha sem *président* stb. (Igy aztán ezentúl nem fogják egyformán írni az ilyeneket: *un affluent* és *ils affluent*, *un expédient* és *ils expédient*.)

10. Az *x* helyét *s* foglalja el a szó végén: *chevaux*, *chapeaux*, *genoux* stb. (eddig is micsoda titkos okból nem hajoltak meg ezek az általános szabály alá? ezt soha senki nem tudta kitalálni); *heureux*, *jaloux* (akkor a nőnemű alakjuk *heureuse*, *jalouse*, ép oly természetes, mint *pris*: *prise* stb.); *je peux*, *tu peux*, *je vaus*, *tu vaus* (mint *je vaïs*, *tu vas* stb.).

«Isten mentsen» — jegyzi meg a javaslat — «hogy a nyelvet egyhangú pusztasággá tegyük! Isten mentsen, hogy idoizmusait bántsuk, melyek erőt és bájt adnak neki! De más dolog a gondolatnak az az eredeti, tősgyökeres fordulata, melyben népünknek génusza villan meg, s ismét más dolog a szótárnak az a szeszélyessége, mely csak hibás szókásból és vak hagyományból magyarázható.»

Egyébiránt átmenetül azt indítványozzák, hogy az új írásmód mellett az eddigit is tőrjék meg egyelőre. Ebben nincs semmi baj, s az egyszerűbb és következetesebb írásmód úgyis elterjed majd magától.

Az *Académie française* már összes ülésben is megkezdte f. é. f. b. ruár havában e javaslatok tárgyalását s egy részüket már letárgyalta és elfogadta. A vég-megállapodást annak idején szintén közölni fogjuk. (A javaslat maga közölve van a tavali és idei *Revue de philologie française et provençale*-ban, a *Bulletin de la Société de réforme orthographique* című rovatban.)

Az idegen szók írásához. Kalmár Elek tüzetesen és meggyőzőleg kifejtette, milyen czéltalan, sőt káros a sokféle idegen írásmód megtartása. Én még csak egyes példákkal és megjegyzésekkel akarom megvilágítani a dolgot.

Az akadémiái szabályok annyira megtévesztik az embereket, hogy még a teljesen meghonosult szókat is idegenszerűen írják, pl. *gymnasium* e h. *gimnázium* (vö. *realiskola* s nem *realiskola*), *collegium* e h. *kollégium* (vö. *akadémia* s nem *academia*); *professor*, *rector*, *director* e h. *professzor*, *rektor*, *direktor*; *telegraph*, *telephon* e h. *telegráf*, *telefon*. Mindezek olyan intézmények s találmányok nevei, melyeket mindenki ismer és emleget. Ilyen tudákos és affektált írásmódok a következők, melyek az Akadémia eddigi szabályai szerint is hibásak: *casino* (Főv. Lapok) e h. *kaszinó*; *chronika* (TanárKözl. XXVI. 488) e h. *krónika*; *morphondírozik* (Petőfi-társ. lapja I. 300. a szófejtésben semmi alapja) e h. *morfondírozik*; «*katholicus clerus*» (BSzemle LXXI. 223) e h. *katolikus klerus* (ez utóbbiak, ha nem volnának is meghonosult szók, *k*-val s nem *c*-vel irandók az Akadémia szerint, ebből tehát az következik, hogy a BSzemle sem tudja az Akadémia szabályait); *correct* (TanárKözl. XXVI. 98.) e h. *korrekt*; *phylloxera* (uo. 119) e h. *fillokszera*; *analysálni* (uo. 93) e h. *analizálni*. «Ne politikailag ird meg az új minisztert, de irodalmi *sauce*-ban» PHirl. 1892. Tehát még a *szósz* sem eléggé meghonosult szó némely író szemében! Még megérjük, hogy a paszományt *passement*-nak, a pászort *pastor*-nak, a kurizálást *courisálás*-nak, a prédikálást *praedicálás*-nak s a filisztert *philister*-nek írják (majd ráfogják, hogy ez meg-nem-honosult német szó, tehát — görögösen kell írni, a hogy a német írja).

Sokszor persze az idegenül írók tollából is kiesúszik egy-egy jó magyaros forma, mint mikor a Vas. Ujs. azt írta *expediczió* (1891. 547) vagy a TanárKözl.: *kvalifikációsális* törvény (XXI. 4. mikor Volf György szerkesztette!) Vagy összekeverik a magyaros s az idegenszerű írást: «*vakátiót*» BSzemle L. 263. Vagy ha már magyarosan irnak, legalább idegenszerű kiejtést akarnak ránk tukmálni, mikor pl. a kolerát *kholerának* írja a Vas. Ujs. s a Főv. Lapok.

Érdekesnek tartom megemlíteni *Jókai Mór* írásmódját. Föltehet-

jük, hogy Jókai úgy irta szavait, a hogy nyomtatva vannak. (Ha nem, akkor oly szegények vagyunk, hogy még egy Jókai műveinek korrigálására sem alkalmazhatunk jóra való korrektort, s ily viszonyok közt minek tartunk fönn olyan nehéz helyesírást?) Jókai egy újabb regényében, a Fekete vérben, mely a P. Hirlapban jelent meg 1891-ben, úgy látszik, hogy kifigurázza a magyaros írást, mindent magyarosan irt: «Zoltán szerklt tartott (magyarul kör)», «a *deplaszált* kegyelmes úr», «ne sokirozza a társaságot» (mindezek az I. k. 7. fejezetében), «hivatta az *oteljét*» (*hotelier*), «egy palaczk *sartrózt szervdjanak föl*» (*chartreuse*), «belépett *in médiász resz*», *afér* (*affaire*), «majd csinálnának nagy *cettermordjót*» (mind a II. k. 2. fejezetében); — még olyan kifejezéseket is így irt, a mikben mindenki megtartaná az eredeti írásmódot, pl. *pur prándr konzsé, Ku-dő-Zsárnák* (*coup de Jarnac*), a bajvívóknak egy bizonyos vágása, II. 2. f.). Különben Jókai rendszerint idegenül írja az idegen szókat, sokszor még a meghonosultakat is (pl. *mascarában* RRáby II. 187. az *operentiák* Eppur si m. 2. kiad. V. 158. nem is latin szó). Pedig bölesebben cselekedne, ha inkább magyarosan írta mindent. Akkor senki sem mondhatná, a mit így bizvást mondhatunk: hogy Jókai az idegen szóknak legalább tíz százalékát hibásan írja. Regényeiben minden lépten-nyomon ilyeneket találunk: a *Pyeridák* «Eppur si muove» 2. kiad. IV. 41. rongyos *facquinnal* V. 101. a *terracenak* lőéséi 102. *trogloodyth* 131. *teatooteller* 171. *chrysuma* VI. 57. egész világa az *aeocenenek* «Szeretve mind a vérpadig» II. 124. *Eccho* IV. 174. a *refrainet* hangoztatta V. 26. «a hol közel van a *pólitzey* és a *militér*» V. 40. «*gothicus* betük» uo. I. 184. *góthicus* münster RRáby I. 105. (a *h*-ra semmi szükség); *basquok* Eppur si m. IV. 169. (mért éppen francziásan?) *haschisch* uo. V. 35. (mért éppen németesen? Így irnak sokan németesen *ä-t* és *ö-t* görög-latin szavakban: *pädagogia, prähistorikus, tragódia, komödia* — *ae* és *oe* helyett). — Nem lett volna egyszerűbb így írni: *terassz, troglodit, refrén, hasis, krizma* stb. s így elkerülni ezt a sok botlást? S érdemes-e azzal vesződnünk, hogy a százféle idegen nyelvből került szókat százféle idegen betűzéssel írjuk, ha ez még legműveltebb s legképzett íróinknak sem sikerül?

Még csak egy nehézséget akarok fölemlíteni. Ha az idegen szót íránkunkkal nem szabad magyarossá tenni, akkor nem is volna szabad az idegen szót magyar raggal vagy képzővel leírunk. Mert a magyar ragozás és képzés sokkal jobban megmagyarítja az idegen szót, mint a magyar betű. Akár *refraineket* írunk, akár *refréneket*, akár *sensatióst*, akár *szenzációst*, akár *dictiózást*, akár *dikiózást*: mind a két esetben magyarossá vált az idegen szó, s ezzel szemben az az egy-két idegen betű eltűnő csekélység. — A ragozás és képzés esetében az akad. szabályok is azt rendelik, hogy a *tő* véghangját «a magyar kiejtés szerint írjuk le», pl. *Catónak, socialisták, moderádók, progressisták*; persze furcsa volna *moderádók* (azt hihetné az ember, hogy az egyes száma *moderád*) stb. De ha a többesben írhatjuk *moderádók* mért nem mindjárt *moderádók* s az egyesben *moderádó*? Hiszen az egyes szám végén sokkal furcsább nekünk a rövid *o*, mint a többes képző előtt! (hogy tetszene *banko* e *h. bankó* stb.?)

«A latintól nagyon eltérő módon irt» tőszókra nézve megint mást kíván a szabály: hogy kötőjelt tegyünk a rag és képző elé, pl. *shakspere-i*,

Rousseau-t, Voltaire-rel, Marat-t, Mirabeau-hoz stb. Általános szabályul ezt nem kellett volna felállítani, mert pl. a *Rousseaut és Mirabeauhoz* kötőjel nélkül is egészen világos. Különös, hogy e szabályhoz csak tulajdonnevek vannak példakul idézve. Az idegenszerűen írók közül némelyek tényleg a közneveket is így írják: *bonne-ok* (bpesti czégtáblákon), «a fölmerült esetek iskolai *affaire-ekké* válván» (TanárKözl. XXV. 273), «*parthie-ja* nem akadván» (Mikszáth: Galamb a kalitk. vége felé; figyelmet érdemel az a belefoltozott *h* is), sőt *force-iroz* (PNapló) stb. Ezek megfelelnek az idézett szabályoknak, de nyilvánvaló bennük a nagy pedánság. Valamivel kevésbé pedáns a kötőjel nélküli írás: *costumeöt* Jók.: Eppur si m. V. 40. «magával hozta a *guitarreját*» VI. 42. «kikapta kezéből a *guitarret*» 48. «az obstrukció *changejai*» BHirl. 1891. VI. 10. 3a. (ez az *e* előtti *ç* a BHirlapnak külön találománya; így írja máshol: *pieçeket* stb.) — De hiába! *costumeöt, guitarreját, changejai* határozottan sokkal barbárabb s korcsabb szóképek, mint *kosztümöt, gitárját, sánczai*. Azért írja aztán még az akadémikus BSzemle is: «A nemzet legjavanak, *elitjének* képzése» (LXXIII. 361. e h. *elitejének*, a mi olyan furcsa volna, mint *kefejének* e h. *keféjének*), vagy mások pl. «*derouttal* végződött a börze» (hogy tetszene *deroutetal* v. *deroute-tal* v. *deroute-al*?)

Hát a mit így ejtünk: *angazsál*, hogy írná valami akadémikus vigjátékiró? talán *engageál*, mert a francia a többesben vagy az elbeszélő alakban írja *engageons, engagea*?*) Tehát a francia igeragozás helyesírási titkaiba kell behatolni annak, a ki helyesen akar írni — magyarul?!

Mindezeket jó lesz megfontolni a konzervatív uraknak.

SIMONYI ZSIGMOND.

Olasz szavainkhoz. *Czimpa*: ol. *zampa, ciampa* pfote. Az olasz szónak lehetett ‚schnauze‘ jelentése is; vö. *ciaffa* (Szieziliában) ‚tatze‘: *ceffo* ‚schnauze‘ (Diez* 363.).

Csemelet: ol. *ciambello*, ered. **ciamelotto* (spany. *chamelote*, fr. *camelot*, ném. *kamelott, schamlott* — a *camelus* ‚teve‘ szóból). XVI. XVII. századi iratainkban szövet neve. A ‚*cymatilis*, habos színt mutató, himmelblau‘-féle magyarázatok Molnár Albertnek hibás okoskodáson (mely szerint *csemelet* > *cymatilis*) alapuló értelmezései, s ha szótáríró «utódai [Szarvas szerint] megerősítik szavát»: csak lenyomatják hibáját, mint sok más esetben.

SIMONYI ZSIGMOND.

*) Főnt idéztük Jókaiából ezt: *deplaszált*. Hogy írta volna ezt az Akadémia szabályai szerint? *deplacéált*? v. *deplazált*?!

A M. T. AKADEMIA NYELVÉSZETI KIADÁSAI.

- NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK.** Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál, I—XIV. köt.; szerkeszti Budenz József, XV—XXII. köt. 1862—1892. Ára kötetenként II—X-ig 1 frt 50 kr., XI-től fogva 3 frt.
- NYELVEMLÉKTÁR.** Régi Magyar Codexek és Nyomtatványok. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. 1874—90. 8-adrét.
- I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Codex. Közzéteszi: Volf Gy.
- II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: Volf Gy.
- III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik. Komáromy L. és Király P.
- IV. V. Érdy C. — VI. Tihanyi C. Kazinczy C. Horvát C. — VII. Ehrenfeld C. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömöry C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Festetics C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczi töredék. — XIV. köt. Lobkowitz C. Batthyányi C. Czech C. — Közzéteszi Volf Gy. Ára kötetenként 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK.** V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Kinyomatta Toldy; a Csesesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf Gy. 1888. Ára 6 frt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA.** (Corpus poetarum.) Szerkeszti Szilárdy Áron. I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II.—V. kötet: XVI. századbeli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.
- CODEX CUMANICUS** bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta gr. Kuun Géza. 1880. N 8-rét. Ára 5 frt.
- UGOR FÜZETEK.** Adalékok az ugor nyelvek ismeretéhez és összehasonlításához. (Különnyomatok a Nyelvtudományi Közleményekből.)
- I. szám. Genetz A. Orosz-lapp nyelvmutatványok. 1879. Ára 60 kr.
- II. sz. Zürjén nyelvmutatványok. Közl. Budenz J. s Halász I. 1880. Ára 60 kr.
- III. szám. Halász I. Svéd-lapp nyelvtan és olvasmányok 1881. Ára 60 kr.
- IV. szám. Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven. Tyumenyev fordításából közölte Budenz J. 1881. Ára 60 kr.
- V. szám. Munkácsi Bernát. Votják nyelvmutatványok és nyelvtanulmányok I. 1884. Ára 60 kr.
- VII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. I. Lule- és Pite-lappmarki nyelvmutatványok és szótár 1885. Ára 1 frt 20 kr.
- VIII. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. II. Jemtlandi lapp nyelvmutatványok. 1886. Ára 60 kr.
- IX. szám. Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv. III. Ume- és Tornio-lappmarki nyelvmutatványok. 1887 Ára 1 frt 20 kr.

- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta T o l d y F. 1866. Ára 2 frt.
- REGULY ANTAL HAGYOMÁNYAI. A Vogul föld és nép. Kidolgozta Hunfalvy Pál 1864. Ára 2 frt.
- BUDENZ J. Magyar-ugor összehasonlító szótár. 1873—81. Ára 5 frt.
- SZARVAS GÁBOR. A magyar igeidők. 1872. Ára 1 frt.
- P. THEWREWK EMIL. A helyes magyarság elvei. Ára 1 frt.
- IMRE SÁNDOR. A magyar nyelvújítás divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította Barna Ferd. Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. Gyulai Pál, osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65 kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. 1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. kötet. 1886. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. 1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) Ára 4 frt 65 kr.
- AZ UGOR NYELVEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ALAKTANA. Irta Budenz J. Első füzet: Igeképzés. 1884. (Különnyomat a Nyelvt. Közl.-ből.) Ára 1 frt. Második füzet: Névszóképzés. 1887. Ára 80 kr.
- Sz. BÁLINT GÁBOR. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. I. füzet: szövegek. 1875. II. füzet: szótár 1876. III. füzet: nyelvtan 1877. Egy-egy füzetnek ára 1 frt.
- SZINNYEI JÓZSEF. Finn-magyar szótár 1884. Ára 3 frt.
- SIMONYI ZS. A magyar kötőszók, egyuttal az összetett mondat elmélete. I. kötet. (A mellérendelő kötőszók.) 1881. Ára 1 frt 20 kr. II. III. köt. (Az alárendelő kötőszók) 1882—83. Ára 2 frt 70 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar határozók. I. köt. 1. és 2. fele 1888 és 1890. Ára 3 frt 20 kr.
- SIMONYI ZS. A magyar nyelv. A művelt közönségnek. I. k. A magyar nyelv élete. II. k. A magyar nyelv szerkezete 1889. Ára 2 frt.
- LASSA JÓZSEF. A Phonetika Elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. 1886. Ára 70 kr.
- BÁLASSA JÓZSEF. A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe 1891 Ára 1 frt 80 kr.
- OSZMAN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I., II. köt.: *Oszmán-török népmesék és népdalok*. Gyűjtötte dr. Kúnos Ignác. 1887—89. Ára 5 frt 10 kr.
- HÁROM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította dr. Kúnos Ignác. 1886. (Különnyomat a Nyelvtud. Közl.-ből. Ára 1 frt)
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította dr. Munkácsi Bernát 1887. Ára 2 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. A Votják Nyelv Szótára 1. és 2. füzet 1890—92. Ára 3 frt.
- MUNKÁCSI BERNÁT. Vogul Népköltési Gyűjtemény. 1892. I. köt. 1. füz. Regék és énekek a világ teremtéséről . . . Ára 1 frt 50 kr. II. köt. 1. füz. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi Ára 4 frt. III. köt. 1. füz. Medveénekek Ára 5 frt.